

جذب و کارایی مصرف نور در کشت مخلوط افزایشی ذرت- لوبیا در منطقه زنجان

حامد منصوری^۱، لیلا منصوری^۲، خلیل جمشیدی^۲، مهدی راستگو^۱ و روح‌الله مرادی^{۱*}

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۲/۱۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۴/۱۹)

چکیده

بهبود کارایی استفاده از منابع یکی از راهکارهای اساسی برای رسیدن به کشاورزی پایدار می‌باشد. استفاده از سیستم‌های کشت مخلوط با بهره‌گیری بهینه از منابع آب، نور و عناصر غذایی یکی از این راهکارها می‌باشد. به منظور ارزیابی جذب و کارایی مصرف نور در کشت مخلوط افزایشی ذرت و لوبیا، آزمایشی در سال زراعی ۸۹-۱۳۸۸ در مزرعه تحقیقاتی دانشگاه زنجان به صورت طرح بلوک‌های کامل تصادفی اجرا شد. تیمارهای آزمایشی شامل نسبت‌های مختلف کشت مخلوط افزایشی ذرت و لوبیا (افزایش ۲۰، ۴۰، ۶۰ و ۸۰ درصد تراکم بهینه لوبیا در کشت خالص به تراکم بهینه ذرت) و هم‌چنین کشت خالص هر دو گونه بود. ماده خشک و سطح برگ هر دو گیاه در طول فصل رشد اندازه‌گیری شد. نتایج نشان داد که میزان جذب تشعشع توسط سایه‌انداز مخلوط ذرت- لوبیا در کلیه تیمارهای کشت مخلوط نسبت به کشت خالص ذرت و لوبیا بیشتر بود، زیرا در کشت مخلوط، سطح سایه‌انداز برای جذب تشعشع افزایش می‌یابد. نسبت برابری زمین برای جذب فعال فتوسنتزی در تمام تیمارهای کشت مخلوط بیشتر از یک بود که بیانگر سودمندی کشت مخلوط نسبت به تک‌کشتی از لحاظ جذب تشعشع می‌باشد. بیشتر بودن کارایی مصرف نور ذرت و لوبیا در سیستم کشت مخلوط در مقایسه با تک‌کشتی دو گونه نیز بیانگر استفاده بهینه از منبع نوری در کشت مخلوط بود. با توجه به کارایی مصرف نور در بین تیمارهای مختلف کشت مخلوط، کشت افزایشی ۶۰٪ لوبیا به عنوان بهترین الگوی کشت مخلوط شناخته شد.

واژه‌های کلیدی: الگوی کاشت، تک‌کشتی، نسبت برابری زمین

۱. گروه زراعت، دانشکده کشاورزی، دانشگاه فردوسی مشهد

۲. گروه زراعت، دانشکده کشاورزی، دانشگاه زنجان

*: مسئول مکاتبات، پست الکترونیکی: roholla18@gmail.com

مقدمه

که مهم‌ترین مزیت کشت‌های مخلوط که از طریق شاخص‌هایی نظیر نسبت برابری زمین (Land equivalent ratio, LER) سنجیده می‌شود، بالاتر بودن کارایی استفاده از منابع، به‌ویژه نور، آب و نیتروژن، در مقایسه با کشت‌های خالص می‌باشد (۹ و ۱۳). این‌گونه بیان شده که در کشت مخلوط، جامعه گیاهی با پوشاندن زمین در زمان کوتاه‌تر، جذب و کارایی نور را افزایش می‌دهد (۱۰). به‌طورکلی، حضور چند گیاه در کشت مخلوط نسبت به یک گیاه در کشت خالص می‌تواند در صورت انتخاب درست گیاهان، میزان بیشتری از نور رسیده به سطح زمین را جذب کرده تا افزایش تولید ماده خشک در واحد سطح را به دنبال داشته باشد (۱۸).

تحقیقات نشان می‌دهد که برتری زراعت مخلوط به‌دلیل استفاده بهینه از منابع موجود می‌باشد. تفاوت اجزای مخلوط در استفاده از منابع موجب بالا رفتن کارایی استفاده از منابع می‌گردد (۲۱). به‌عنوان مثال، اختلاف ارتفاع در اجزای کشت مخلوط سبب می‌گردد که سطح کانوپی از حالت مسطح به حالت موجی در آمده، در نتیجه سطح جذب نور افزایش پیدا می‌کند (۷). کشت‌های مخلوط به واسطه افزایش جذب نور، از طریق افزایش طول دوره جذب (برتری زمانی) یا در نتیجه پوشش بیشتر سطح خاک (برتری مکانی) سبب افزایش بهره‌وری سیستم‌های زراعی می‌شوند (۶). آبراهام و سینگ (۱) پس از اندازه‌گیری میزان جذب نور در کشت خالص سورگوم و مخلوط آن با لوبیا، ماش، بادام زمینی و سویا دریافتند که در تمامی کشت‌های مخلوط جذب نور بیشتر از کشت خالص بود. در ایران نیز آزمایش‌های متعددی در زمینه بررسی کارایی مصرف نور در کشت مخلوط انجام شده و بهبود کارایی مصرف نور در کشت مخلوط نسبت به کشت خالص در آزمایش‌های مختلف (۳، ۱۷، ۲۰ و ۲۸) گزارش شده است.

ذرت یکی از مهم‌ترین گیاهانی است که در سیستم‌های کشت مخلوط نواحی مختلف دنیا مورد علاقه بوم‌شناسان و متخصصین زراعت قرار گرفته است (۲۸). در کشت مخلوط، ذرت معمولاً به‌عنوان محصول اصلی و بقولات به‌عنوان

گرایش جدید جامعه جهانی به سمت کشاورزی پایدار در راستای کم کردن استفاده از نهاده‌های مختلف، خصوصاً نهاده‌های شیمیایی می‌باشد و هم‌چنین فراهم آوردن سیستمی که بیشتر بر نیروی انسانی متکی بوده تا بتواند در این راستا به سامانه‌ای دست یابد که در آن فقر روستایی نیز مد نظر قرار گرفته و در نهایت با رسیدن به کشاورزی دارای ثبات در عملکرد و کمترین آثار سوء زیست‌محیطی، قادر به بهبود وضع معیشتی جوامع روستایی باشد (۱۶). یکی از این سیستم‌ها، کشت مخلوط می‌باشد؛ سیستمی که در گذشته‌های دور ابداع شده و به‌دلیل مسائل و مشکلات کشاورزی رایج، امروزه دوباره مطرح شده است. کشت مخلوط یا زراعت همزمان دو یا چند محصول در یک قطعه زمین، از جمله قدیمی‌ترین نظام‌های زراعی جهان محسوب می‌شود که از نظر تاریخی در مناطق گرم و مرطوب پیدایش و تکامل یافته است (۱۵). افزایش کارایی مصرف منابع (نور، آب و عناصر غذایی) مهم‌ترین ویژگی کشت مخلوط می‌باشد (۲۴ و ۳۷). به‌علاوه، کنترل علف‌های هرز (۱۳)، کاهش خسارت آفات و بیماری‌ها (۳۵) و افزایش تنوع زیستی (۷ و ۹)، خصوصیات کارکردی منحصر به فردی را فراهم می‌سازد که باعث شده این سیستم‌های زراعی قرن‌ها در کشاورزی معیشتی نقش مهمی در تأمین مواد غذایی بشر داشته باشند (۳۵) و در حال حاضر نیز جایگاه خاصی را در طراحی بوم‌نظام‌های زراعی پایدار به خود اختصاص دهند (۱۲).

کانولی و همکاران (۱۱) مقالات منتشر شده و تحقیقات انجام گرفته در زمینه کشت مخلوط، طی یک دوره زمانی ۲۰ ساله، را مورد ارزیابی قرار داده و نشان دادند که بخش اعظم این تحقیقات تنها به مقایسه عملکرد کشت مخلوط با تک‌کشتی پرداخته‌اند و در نتیجه سایر مزایای اکولوژیک این سیستم زراعی از نظر دور مانده‌اند. به نظر می‌رسد که توجه به خصوصیات کارکردی کشت مخلوط و بهره‌گیری از آنها راهکارهای مناسبی را برای بهبود بهره‌وری منابع در مناطق خشک نظیر ایران فراهم سازد. نتایج اغلب آزمایش‌ها نشان داده

با تیمارهای مختلف الگوی کشت مخلوط افزایشی با ذرت در فواصل روی ردیف ۵، ۶/۲۵، ۸/۳۳، ۱۲/۵ و ۲۵ سانتی‌متر به ترتیب برای کشت خالص لوبیا، ۸۰٪، ۶۰٪، ۴۰٪ و ۲۰٪ کشت شد.

عملیات داشت متناسب با نیازهای ارقام مورد مطالعه و توصیه‌های محققین انجام گرفت. آبیاری کرت‌ها به فاصله زمانی ۷ روز و به صورت نشتی انجام گرفت تا هیچگونه تنش خشکی به گیاهان اعمال نگردد. مقدار ۱۰۰ کیلوگرم نیتروژن خالص در هکتار با استفاده از کود اوره (۴۶٪ نیتروژن) و به صورت نواری در دو مرحله به زمین اضافه شد. مرحله نخست کوددهی حدود ۱۰ روز پس از کاشت و مرحله دوم در زمان گل‌دهی ذرت (حدود ۷۰ روز پس از کاشت) اعمال شد. حدود یک‌ماه پس از کاشت، جهت حصول تراکم مورد نظر، عملیات تنک برای گیاه ذرت و لوبیا انجام گرفت. نمونه‌برداری در زمان‌های مختلف با حذف اثر حاشیه از سطحی معادل ۱/۵ × ۰/۵ مترمربع انجام شد و در هر بار نمونه‌برداری، شاخص سطح برگ و وزن خشک ذرت و لوبیا اندازه‌گیری و ثبت شد.

در زمان برداشت نیز با حذف اثر حاشیه‌ای، عملکرد دانه و بیولوژیک و اجزای عملکرد ذرت شامل تعداد بلال در بوته، تعداد دانه در بلال و وزن هزار دانه اندازه‌گیری شد. در ارتباط با لوبیا نیز عملکرد دانه و بیولوژیک و اجزای عملکرد شامل تعداد غلاف در بوته، تعداد دانه در غلاف و وزن هزار دانه اندازه‌گیری شد.

محاسبه میزان جذب و کارایی مصرف نور

ابتدا مقادیر شاخص سطح برگ (LAI) روزانه از طریق برآزش معادله ۱ برآورد شد:

$$y = \frac{a + b \times \frac{-(x-c)}{d} e^{\frac{-(x-c)}{d}}}{(1 + e^{\frac{-(x-c)}{d}})^2} \quad [1]$$

که a عرض از مبدأ، b حداکثر LAI، c زمان رسیدن به حداکثر

محصول ثانویه کشت می‌شود. بقولات، به دلیل داشتن ویژگی تثبیت نیتروژن، از جمله گیاهان مناسب برای کشت با سایر گیاهان به منظور تأمین نیازهای غذایی آنها می‌باشد. لوبیا به‌عنوان یکی از مهم‌ترین گیاهان خانواده بقولات می‌باشد که شواهد زراعی زیادی نیز در مورد افزایش عملکرد در سیستم‌های مخلوط ذرت و لوبیا گزارش شده است (۳۶).

بررسی‌های انجام گرفته در خصوص برتری عملکرد در سیستم کشت مخلوط نسبت به کشت خالص نشان داده است که افزایش عملکرد در کشت مخلوط ممکن است به دلیل افزایش جذب و تسخیر منابع، افزایش کارایی مصرف منابع، یا هر دو مورد به صورت توأم باشد (۳۴). بنابراین، هدف از انجام این تحقیق ارزیابی جذب و کارایی مصرف نور در کشت مخلوط افزایشی ذرت و لوبیا در شرایط آب و هوایی زنجان و مقایسه آن با تک‌کشتی این دو گیاه می‌باشد.

مواد و روش‌ها

این پژوهش در بهار و تابستان سال زراعی ۱۳۸۹ در مزرعه تحقیقاتی دانشگاه زنجان به صورت طرح بلوک‌های کامل تصادفی در سه تکرار به اجرا درآمد. تیمارهای آزمایشی شامل نسبت‌های مختلف کشت مخلوط افزایشی ذرت (رقم سینگل کراس ۷۰۴) و لوبیا قرمز ایستاده (رقم درخشان) در شش سطح شامل کشت مخلوط افزایشی ۲۰، ۴۰، ۶۰ و ۸۰ درصد تراکم بهینه لوبیا در کشت خالص به تراکم بهینه ذرت و هم‌چنین کشت خالص هر دو گونه بود. برای این منظور، کرت‌هایی به طول ۶ متر و عرض ۳ متر ایجاد شد و هر کرت شامل ۴ ردیف (۲ ردیف کناری به‌عنوان حاشیه) به فاصله ۷۵ سانتی‌متر بود و فاصله بین کرت‌ها ۷۵ سانتی‌متر در نظر گرفته شد. عملیات کاشت در تاریخ چهارم خردادماه به صورت کپه‌ای (کشت ۲ تا ۳ بذر در هر کپه) و با دست انجام شد. ذرت با عمق کاشت ۸ سانتی‌متر، فاصله روی ردیف ۲۰ سانتی‌متر و فاصله بین ردیف ۷۵ سانتی‌متر برای به‌دست‌آوردن تراکم بهینه ۱۰ بوته در مترمربع و هم‌چنین لوبیا با عمق کاشت ۴ سانتی‌متر و متناسب

نتایج و بحث

عملکرد و اجزای عملکرد ذرت و لوبیا

بیشترین تعداد دانه در بلال و ردیف در بلال ذرت در کشت مخلوط افزایشی ۲۰٪ لوبیا با ذرت به دست آمد و با افزایش میزان تراکم لوبیا در مخلوط با ذرت این صفات کاهش نشان دادند (جدول ۱). بیشترین میزان عملکرد بیولوژیک و دانه ذرت نیز در کشت مخلوط افزایشی ۲۰٪ لوبیا با ذرت حاصل شد و با افزایش تراکم لوبیا عملکرد ذرت کاهش یافت (جدول ۱). به نظر می‌رسد که افزایش تراکم لوبیا، به‌ویژه در تراکم‌های زیاد، باعث افزایش رقابت بین ذرت و لوبیا شده و کاهش عملکرد ذرت را باعث می‌شود. تعداد غلاف در بوته و تعداد دانه در غلاف لوبیا تحت تأثیر تیمارهای مختلف کشت مخلوط قرار نگرفت؛ در صورتی‌که عملکرد بیولوژیک و دانه لوبیا تحت تأثیر تیمارهای مختلف مخلوط قرار گرفتند. به‌طوری‌که بیشترین عملکرد در کشت خالص لوبیا و کمترین عملکرد در کشت افزایشی ۲۰٪ لوبیا با ذرت مشاهده گردید. با توجه به این‌که اجزای عملکرد لوبیا تحت تأثیر کشت مخلوط قرار نگرفتند می‌توان بیان کرد که دلیل زیاد بودن عملکرد لوبیا، تراکم‌های مختلف آن در کشت افزایشی با ذرت بوده است.

شاخص سطح برگ

روند تغییرات شاخص سطح برگ ذرت و لوبیا در طول فصل رشد در تمام تیمارها در ابتدا افزایشی بود، سپس ثابت شده و در مراحل آخر رشد کاهش یافته است. به عبارت دیگر، با افزایش روزهای پس از سبز شدن، شاخص سطح برگ با روندی افزایشی در فاصله ۱۱۰ روز پس از سبز شدن به بیشینه مقدار خود رسید و پس از آن تا انتهای فصل رشد در تمام تیمارها به دلیل زرد شدن، پیری و ریزش برگ‌های پائین سایه‌انداز و نزدیک شدن به مرحله رسیدگی کاهش یافت (شکل ۱). شاخص سطح برگ ذرت در کشت مخلوط افزایشی ۶۰٪ لوبیا نسبت به سایر تیمارهای مختلف کشت مخلوط بیشترین مقدار را داشت. به‌طورکلی، تیمارهای کشت

LAI و d نقطه عطف منحنی است که در آن رشد سطح برگ از مرحله خطی وارد مرحله نمایی می‌شود.

میزان تشعشع روزانه خورشیدی برای عرض جغرافیایی زنجان به روش ارائه شده توسط گودریان و وان لار (۱۵) با احتساب ساعات آفتابی هر روز (استخراج شده از داده‌های ایستگاه هواشناسی مرکز اقلیم شناسی زنجان) برآورد گردید و ۵۰٪ آن به‌عنوان تشعشع فعال فتوسنتزی (PAR) در نظر گرفته شد. سپس میزان تشعشع روزانه جذب شده برای هر دو گونه براساس معادلات ۲ تا ۴ محاسبه شد (۳۴):

$$I_{abs} = I_0 (1 - e^{(-K_m \cdot LAI_m) + (K_\delta \cdot LA_\delta)}) \quad [2]$$

$$I_m = \frac{(-k_m \cdot LAI_m)}{(-k_m \cdot LAI_m) + (-k_\delta \cdot LA_\delta)} \quad [3]$$

$$I_b = I_{abs} - I_m \quad [4]$$

که I_0 میزان تشعشع در بالای سایه‌انداز، I_{abs} نور جذب شده توسط سایه‌انداز مخلوط، I_m نور جذب شده توسط گیاه ذرت، I_b نور جذب شده توسط گیاه لوبیا، LAI_m و LAI_b به ترتیب شاخص سطح برگ ذرت و لوبیا و K_m و K_b به ترتیب ضریب خاموشی نور ذرت و لوبیا (۰/۶) می‌باشد.

با به دست آوردن میزان نور جذب شده توسط هر گیاه و رسم معادله رگرسیونی ساده بین نور جذب شده و ماده خشک، کارایی مصرف نور (که شیب این معادله می‌باشد) به دست آمد. هم‌چنین، نسبت برابری زمین برای PAR جذب شده (LER_{PAR}) از طریق معادله ۵ به دست آمد:

$$LER_{PAR} = \sum \frac{PAR_{i/m}}{PAR_{i/m}} \quad [5]$$

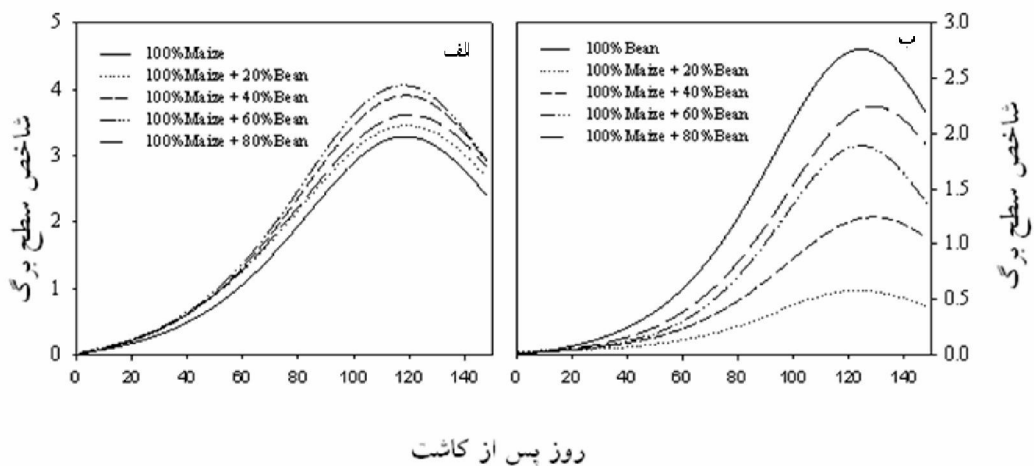
در این معادله، $PAR_{i,m}$ و $PAR_{i,s}$ به ترتیب تشعشع جذب شده توسط گونه‌ها در کشت مخلوط و خالص می‌باشد.

آنالیز آماری داده‌ها شامل تجزیه واریانس و مقایسه میانگین با استفاده از نرم‌افزار SAS انجام گرفت. مقایسه میانگین بین تیمارها با استفاده از آزمون دانکن و در سطح احتمال ۵٪ صورت گرفت. برای رسم شکل‌ها از نرم‌افزار Sigma Plot 10 استفاده شد.

جدول ۱. عملکرد و اجزای عملکرد ذرت و لوبیا تحت تأثیر نسبت‌های مختلف اختلاط در کشت مخلوط افزایشی ذرت و لوبیا

لوبیا				ذرت				نسبت اختلاط	
عملکرد دانه (kg/ha)	تعداد دانه بیولوژیک (kg/ha)	تعداد غلاف در بوته	تعداد غلاف در بوته	عملکرد دانه (kg/ha)	وزن ۱۰۰ بیولوژیک دانه (g)	تعداد ردیف در بلال	تعداد دانه در بلال		
۷۶۴d	۱۵۲۶d	۴/۰۰a	۲۷/۲۷a	۹۱۰۷a	۲۰۹۳۹a	۲۵/۰۱a	۱۸/۰۳a	۷۱۹/۷a	٪۱۰۰ ذرت+٪۲۰ لوبیا
۱۵۶۱c	۳۱۹۷c	۴/۰۰a	۲۶/۵۳a	۸۸۵۰ab	۲۰۱۳۱a	۲۸/۷۵a	۱۷/۱۰ab	۶۹۴/۵a	٪۱۰۰ ذرت+٪۴۰ لوبیا
۲۴۱۶b	۴۸۲۲b	۳/۵۳a	۳۱/۷۳a	۸۳۰۷b	۱۹۸۲۶a	۲۵/۹۵a	۱۶/۲۰b	۶۶۱/۰b	٪۱۰۰ ذرت+٪۶۰ لوبیا
۲۸۲۹b	۵۶۷۶b	۳/۷۰a	۲۹/۰۷a	۸۲۲۸b	۱۹۴۹۷a	۲۷/۱۳a	۱۶/۰۰b	۶۵۵/۵b	٪۱۰۰ ذرت+٪۸۰ لوبیا
۳۵۴۷a	۷۰۸۳a	۳/۸۱a	۲۹/۱۳a	۸۸۶۰ab	۱۹۹۴۴a	۲۹/۱۰a	۱۷/۲۳ab	۶۹۰/۹a	خالص

در هر ستون، میانگین‌های دارای حداقل یک حرف مشترک بر مبنای آزمون دانکن در سطح احتمال ۵٪ دارای تفاوت معنی‌دار نمی‌باشند.

شکل ۱. روند تغییرات شاخص سطح برگ در تیمارهای مختلف کشت مخلوط افزایشی ذرت-لوبیا در طول فصل رشد برای دو گیاه ذرت (الف) و لوبیا (ب)

و ۲۰٪ لوبیا دارای شاخص سطح برگ بیشتری در گیاه ذرت بودند. به طوری که نسبت به کشت خالص ذرت باعث افزایش ۱۸/۶، ۱۰ و ۴ درصدی در حداکثر شاخص سطح برگ شدند (شکل ۱-الف). شاخص سطح برگ بیشتر تا حد معین باعث جذب بیشتر نور و در نتیجه فتوسنتز بیشتر شده و در نهایت

مخلوط نسبت به کشت خالص ذرت دارای شاخص سطح برگ بیشتری بودند (شکل ۱-الف). بعد از کشت مخلوط افزایشی ۶۰٪ لوبیا که نسبت به کشت خالص ذرت افزایش ۲۳ درصدی در حداکثر شاخص سطح برگ ذرت نسبت به کشت خالص ذرت را داشت، به ترتیب کشت‌های مخلوط افزایشی ۴۰٪، ۸۰٪

باعث تولید ماده خشک بیشتر می‌شود. به طوری که در تیمارهایی که میزان شاخص سطح برگ بیشتری داشتند، دارای ماده خشک بیشتری نیز بودند (۵ و ۲۷).

آدنیان و همکاران (۲) گزارش کردند که تراکم زیاد در گیاهان باعث بیشتر شدن رقابت بر سر نور می‌شود که به گیاه در جهت رشد و سطح برگ بیشتر در سایه‌انداز کمک می‌کند. از اینرو، ذرت در کشت مخلوط به دلیل رقابت بر سر نور و همچنین کنترل علف‌های هرز در مقایسه با کشت خالص دارای گسترش سطح برگ بیشتری می‌باشد. والکر و اگیندو (۳۶) نیز گزارش کردند که سیستم مخلوط سطح برگ بیشتری از کشت خالص ذرت و لوبیا در همه فصول داشت. بیشترین شاخص سطح برگ لوبیا در طول فصل رشد، مربوط به کشت خالص لوبیا بود که به دلیل تراکم زیاد لوبیا در نسبت‌های مختلف کشت مخلوط بود (شکل ۱-ب). حداکثر شاخص سطح برگ در کشت خالص لوبیا برابر با ۲/۷۱ بود که بیشترین مقدار را در بین تیمارها داشت. مؤمنی (۲۴) در تحقیق خود در کشت مخلوط ذرت و لوبیا اظهار داشت که هر دو گیاه در کشت خالص سطح برگ بیشتری نسبت به کشت مخلوط داشتند. با افزایش تراکم لوبیا در کشت مخلوط افزایش یافت. به طوری که حداکثر شاخص سطح برگ این گیاه در کشت‌های مخلوط افزایشی ۲۰٪، ۴۰٪، ۶۰٪ و ۸۰٪ لوبیا به ترتیب برابر با ۰/۵۹، ۱/۲۵، ۱/۸۷ و ۲/۲۳ بود (شکل ۱-ب).

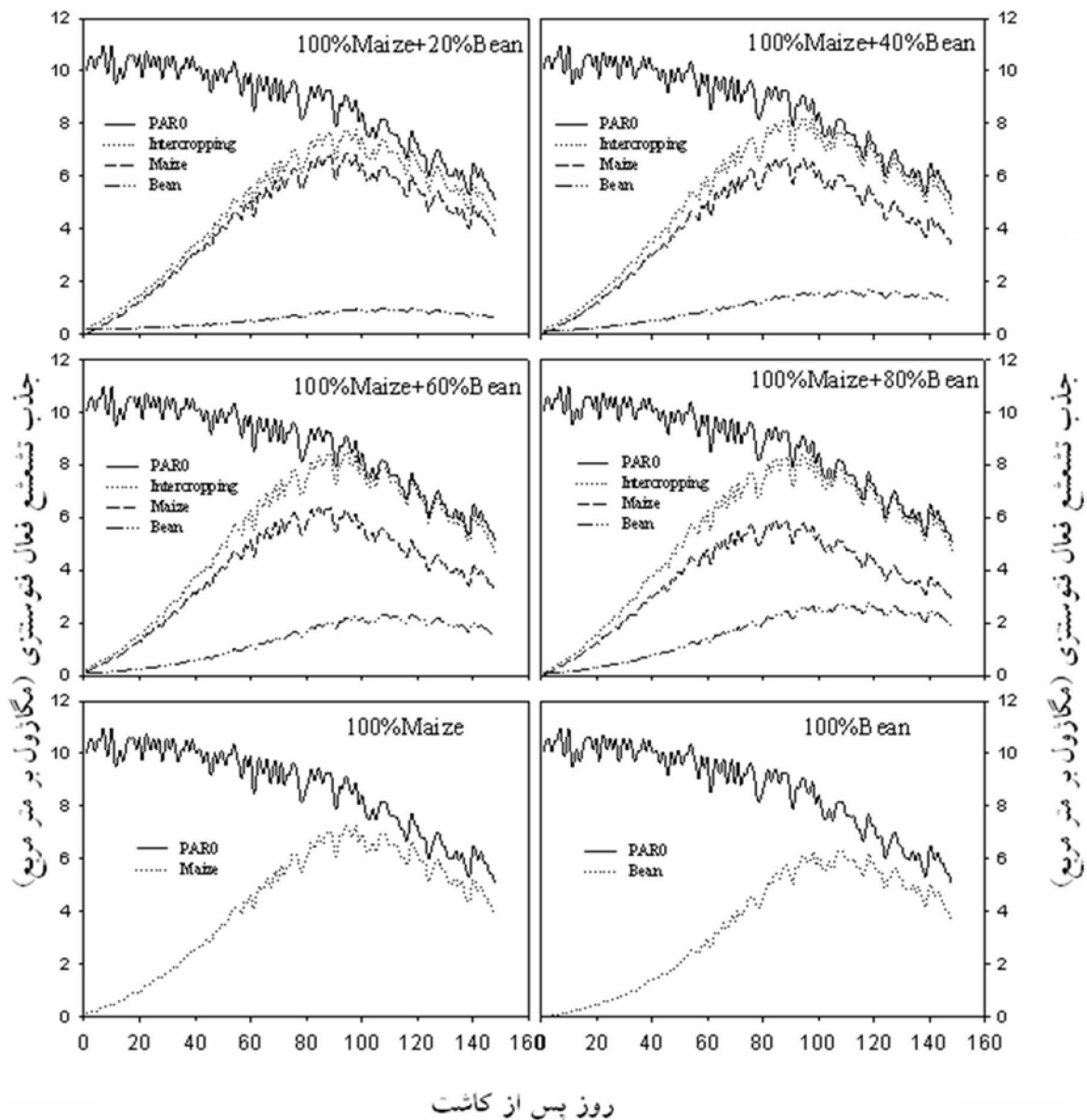
جذب تشعشع

در شکل ۲ میزان تشعشع بالای سایه‌انداز و همچنین میزان تشعشع جذب شده توسط کل سایه‌انداز کشت مخلوط و سهم هر کدام از دو گیاه ذرت و لوبیا از تشعشع جذب شده در تیمارهای مختلف کشت مخلوط و کشت خالص هر دو گونه نشان داده شده است. الگوی تغییرات زمانی جذب نور در تمامی تیمارها از الگوی رشد سطح برگ تبعیت داشت (شکل‌های ۱ و ۲). با توجه به شکل ۲، دیده می‌شود که بعد از بسته شدن سایه‌انداز، تقریباً تمام تشعشع رسیده به سطح

سایه‌انداز در تمامی تیمارهای کشت مخلوط، به‌ویژه در تراکم‌های بالای لوبیا در مخلوط با ذرت، جذب شده است. در صورتی که در کشت خالص دو گونه، مقداری از تشعشع رسیده به سایه‌انداز از دسترس گیاه خارج شده است. به عبارتی، استفاده از منبع نور در تیمارهای مختلف کشت مخلوط نسبت به کشت خالص به‌طور بهینه و با کمترین تلفات نوری صورت گرفته است. اختلاف ارتفاع در اجزای کشت مخلوط سبب می‌گردد که سطح سایه‌انداز از حالت مسطح به حالت موجی درآمده و در نتیجه سطح جذب نور افزایش پیدا می‌کند (۱۲).

با افزایش تراکم لوبیا به ذرت، میزان جذب تشعشع توسط سایه‌انداز مخلوط از کل تشعشع رسیده به بالای سایه‌انداز افزایش می‌یابد که به دلیل پر شدن نیچ‌های خالی توسط گیاه لوبیا و به عبارتی پوشش بیشتر سطح خاک می‌باشد. به طوری که در کشت افزایشی ۸۰٪ لوبیا به ذرت، بیشترین تشعشع توسط سایه‌انداز مخلوط جذب شده بود (شکل ۲). همچنین، با افزایش تراکم لوبیا به ذرت، سهم تشعشع جذب شده توسط لوبیا افزایش و سهم گیاه ذرت از کل تشعشع جذب شده توسط سایه‌انداز مخلوط کاهش می‌یابد (شکل ۲). آوال و همکاران (۶) بیان کردند که افزایش جذب نور در کشت مخلوط نسبت به کشت خالص به دلیل افزایش طول دوره جذب (برتری زمانی) یا در نتیجه پوشش بیشتر سطح خاک (برتری مکانی) در کشت مخلوط می‌باشد.

میزان کل تشعشع جذب شده توسط ذرت و لوبیا در کشت‌های مخلوط و خالص دو گونه در جدول ۲ ارائه شده است. میزان تشعشع جذب شده توسط ذرت در کشت خالص آن نسبت به کشت‌های مخلوط بیشتر بود، که دلیل این امر احتمالاً به خاطر رقابت نوری ایجاد شده بین ذرت و لوبیا در کشت‌های مخلوط می‌باشد (جدول ۲). همچنین، میزان تشعشع جذب شده توسط لوبیا در کشت خالص (۵۰۴ MJ/m²) نسبت به کشت مخلوط (۲۳۴-۸۹ MJ/m²) بیشتر بود، که دلیل اصلی این اختلاف در جذب نور و تراکم زیاد لوبیا در کشت خالص نسبت به کشت‌های مخلوط بود. هر چند با در نظر گرفتن تراکم

شکل ۲. روند تغییرات میزان تشعشع فعال فتوستتزی رسیده به بالای سایه انداز (PAR0)، میزان تشعشع فعال فتوستتزی جذب شده توسط سایه انداز مخلوط ذرت- لوبیا (Intercropping) و هم چنین سهم هر دو گیاه ذرت (Maize) و لوبیا (Bean) به صورت جداگانه در کشت مخلوط و خالص هر دو گونه

از کشت مخلوط می باشد.

جذب نسبی تشعشع برای گیاه ذرت در تمام تیمارهای کشت مخلوط بیشتر از لوبیا بود و با افزایش تراکم لوبیا در کشت های مخلوط، جذب نسبی تشعشع در ذرت کاهش و در لوبیا افزایش می یابد. به طوری که جذب نسبی در ذرت از ۰/۹۹ به ۰/۸۶ کاهش یافت. در حالی که در لوبیا از ۰/۱۸ به ۰/۴۶

یکسان لوبیا در کشت خالص و مخلوط نیز می توان نتیجه گرفت که جذب نور توسط لوبیا در کشت مخلوط کمتر از کشت خالص آن است، زیرا با در نظر گرفتن رقابت نوری ایجاد شده بین لوبیا و ذرت در کشت مخلوط و هم چنین ارتفاع بلندتر ذرت نسبت به لوبیا، می توان بیان کرد که جذب نور توسط لوبیا در کشت خالص، در تراکم یکسان نیز بیشتر

جدول ۲. میزان کل تشعشع فعال فتوسنتزی جذب شده توسط ذرت و لوبیا در تیمارهای مختلف کشت مخلوط و خالص هر دو گونه، جذب نسبی هر دو گونه و نسبت برابری زمین برای تشعشع فعال فتوسنتزی (LER_{PAR})

LER_{PAR}	جذب نسبی		تشعشع جذبی (MJ/m^2)			نسبت اختلاط
	لوبیا	ذرت	لوبیا خالص	ذرت خالص	لوبیا مخلوط	
-	-	-	-	۶۳۱	-	۱۰۰٪ ذرت
۱/۱۷	۰/۱۸	۰/۹۹	-	-	۸۹	۱۰۰٪ ذرت + ۲۰٪ لوبیا
۱/۲۵	۰/۲۹	۰/۹۶	-	-	۱۴۷	۱۰۰٪ ذرت + ۴۰٪ لوبیا
۱/۳۱	۰/۳۸	۰/۹۳	-	-	۱۹۳	۱۰۰٪ ذرت + ۶۰٪ لوبیا
۱/۳۲	۰/۴۶	۰/۸۶	-	-	۲۳۴	۱۰۰٪ ذرت + ۸۰٪ لوبیا
-	-	-	۵۰۴	-	-	۱۰۰٪ لوبیا

شکل‌های ۳ و ۴ می‌توان نتیجه گرفت که به‌طور کلی کارایی مصرف نور در گیاه ذرت نسبت به گیاه لوبیا بیشتر می‌باشد، زیرا گیاه ذرت دارای سیستم فتوسنتزی چهار کربنه بوده و کارایی مصرف نور در گیاهان چهار کربنه بیشتر از گیاهان سه کربنه می‌باشد. مطالعات مختلفی کارایی مصرف نور بالاتر گیاهان C_4 را نسبت به C_3 گزارش کرده‌اند و آن را ناشی از توان فتوسنتزی بهتر گیاهان C_4 می‌دانند (۲۲، ۲۴، ۲۶ و ۳۲).

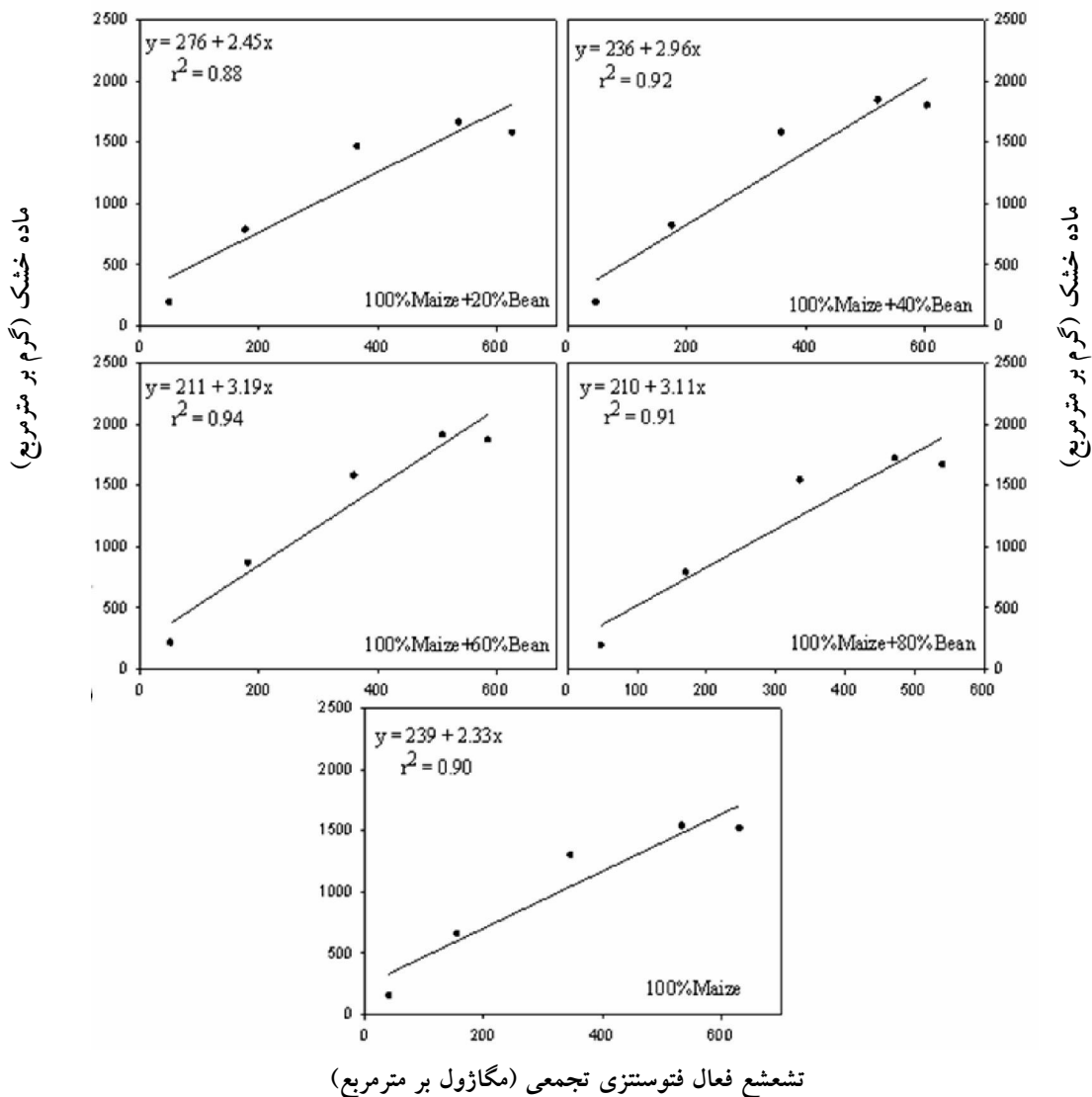
کارایی مصرف نور برای هر دو گیاه ذرت و لوبیا در کلیه تیمارهای کشت مخلوط بیشتر از کشت خالص دو گونه بود. در واقع در زراعت‌های تک‌کشتی، همواره مقادیری از تشعشع فتوسنتزی به دلیل وجود فضاهای خالی در سایه‌انداز تلف می‌شود. ولی در کشت مخلوط، به دلیل پوشش بیشتر و مناسب‌تر سطح خاک، این تلفات کاهش یافته و در نتیجه میزان جذب تشعشع کل نسبت به تک‌کشتی بیشتر می‌شود. این مسأله به تنهایی می‌تواند سبب افزایش عملکرد و در نتیجه بهبود کارایی مصرف نور گردد (۲۳).

بیشترین کارایی مصرف نور ذرت در کشت مخلوط افزایشی ۶۰٪ لوبیا (۳/۱۹ گرم بر مگاژول) و کمترین میزان آن در کشت خالص ذرت (۲/۳۳ گرم بر مگاژول) حاصل شد (شکل ۳). افزایش تراکم لوبیا از ۲۰٪ تا ۸۰٪ در کشت‌های مخلوط به ترتیب باعث افزایش ۵، ۲۷، ۳۷ و ۳۳ درصدی در

افزایش نشان داد (جدول ۲). نسبت برابری زمین برای تشعشع فعال فتوسنتزی در تمام تیمارهای کشت مخلوط بیشتر از یک بود که نشان‌دهنده برتری کشت مخلوط نسبت به کشت خالص از لحاظ جذب تشعشع می‌باشد (جدول ۲). نتایج نشان داد که با افزایش تراکم لوبیا در کشت مخلوط، نسبت برابری زمین برای تشعشع افزایش می‌یابد، زیرا با افزایش تراکم لوبیا، سطح سایه‌انداز در مخلوط افزایش یافته و تلفات نوری کاهش می‌یابد و در نتیجه میزان جذب نور افزایش یافته و منجر به زیاده‌تر بودن نسبت برابری زمین برای تشعشع فعال فتوسنتزی می‌گردد.

کارایی مصرف نور

در تمام تیمارهای کشت مخلوط ذرت-لوبیا و کشت خالص هر دو گونه، تجمع ماده خشک در ذرت و لوبیا با میزان تشعشع فعال فتوسنتزی تجمع رابطه خطی نشان داد و ضریب تبیین در تمام تیمارها بیشتر از ۰/۹ بود (به جز رابطه خطی بین تجمع ماده خشک ذرت و تشعشع فعال فتوسنتزی در تیمار کشت مخلوط افزایشی ۲۰٪ لوبیا با ذرت) (شکل‌های ۳ و ۴). شیب این رابطه بیانگر کارایی مصرف نور بوده که برای گیاه ذرت بین ۲/۳۳ تا ۳/۱۹ گرم بر مگاژول (شکل ۳) و برای گیاه لوبیا بین ۰/۹۴ تا ۱/۷۸ گرم بر مگاژول (شکل ۴) متغیر بود. با توجه به

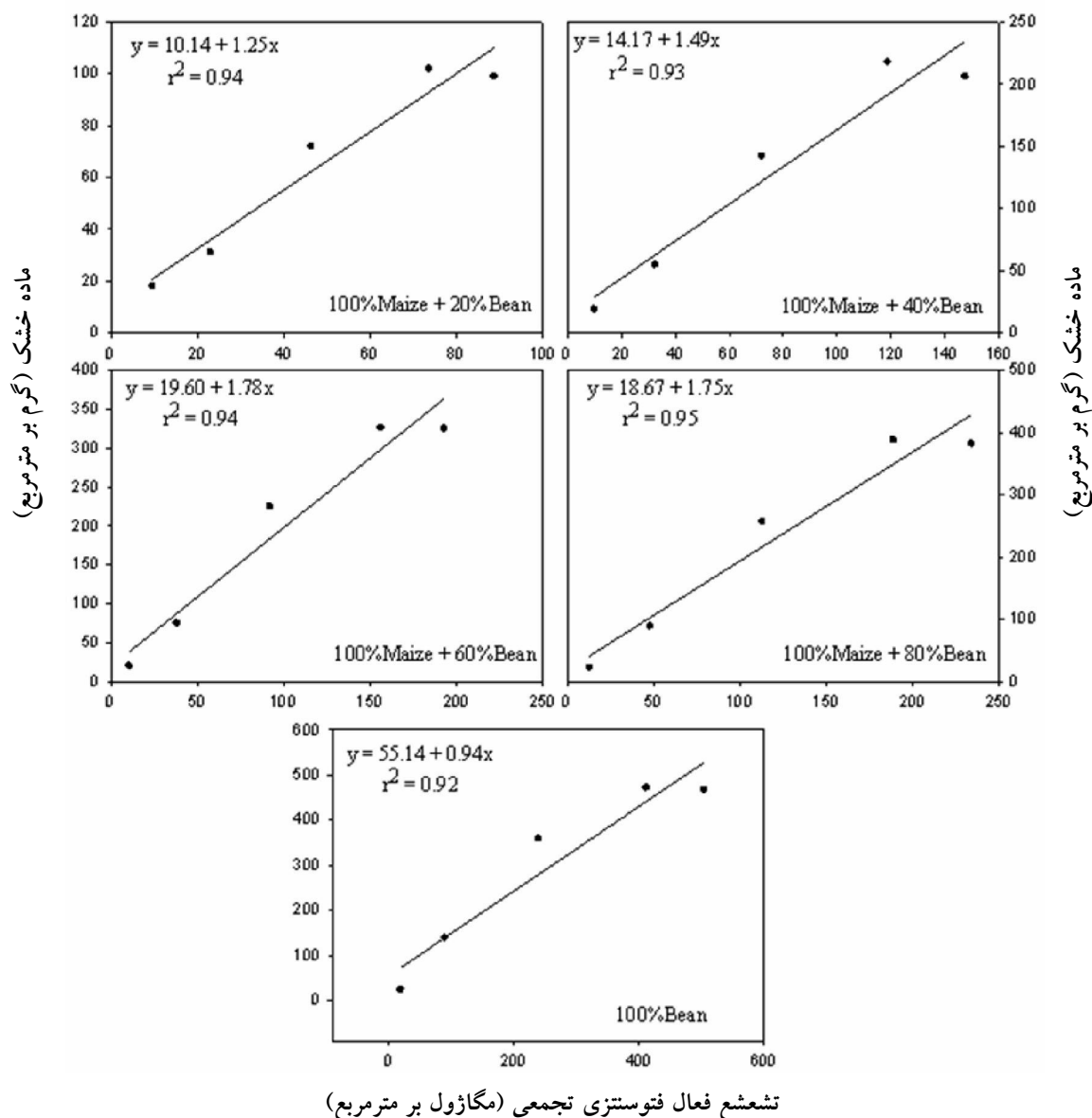

شکل ۳. رابطه رگرسیونی بین تجمع ماده خشک و میزان تشعشع فعال فتوسنتزی تجمعی برای گیاه ذرت در تیمارهای مختلف کشت مخلوط ذرت- لوبیا و کشت خالص ذرت (شیب این رابطه خطی بیانگر کارایی مصرف نور توسط ذرت می باشد).

کشت مخلوط باعث بهبود کارایی مصرف نور برای هر دو گیاه ذرت و لوبیا نسبت به کشت خالص آنها شده است و هم چنین این بهبود کارایی مصرف نور در گیاه لوبیا نسبت به گیاه ذرت بیشتر نمود پیدا کرده است. به عبارتی، میزان افزایش کارایی مصرف نور در کشت مخلوط نسبت به کشت خالص در گیاه لوبیا بیشتر از ذرت بوده است. از آنجا که گیاه لوبیا در زیر سایه انداز ذرت قرار داشت، سهم زیادی از نور رسیده به آن از نور پخش (Diffuse radiation) بود که معمولاً با کارایی

کارایی مصرف نور ذرت نسبت به کشت خالص ذرت گردید. در کشت مخلوط افزایشی ۶۰٪ لوبیا، گیاه لوبیا دارای بیشترین کارایی مصرف نور (۱/۷۸ گرم بر مگاژول) و در کشت خالص لوبیا دارای کمترین کارایی مصرف نور (۰/۹۴ گرم بر مگاژول) بود (شکل ۴).

کارایی مصرف نور لوبیا در کشت های مخلوط افزایشی ۲۰٪، ۴۰٪، ۶۰٪ و ۸۰٪ لوبیا به ترتیب ۳۳٪، ۵۸٪، ۸۹٪ و ۸۶٪ بیشتر از کشت خالص لوبیا بود. با توجه به نتایج می توان بیان کرد که

تشعشع فعال فتوستتزی تجمعی (مگاژول بر مترمربع)

شکل ۴. رابطه رگرسیونی بین تجمع ماده خشک و میزان تشعشع فعال فتوستتزی تجمعی برای گیاه لوبیا در تیمارهای مختلف کشت مخلوط ذرت- لوبیا و کشت خالص لوبیا (شیب این رابطه خطی بیانگر کارایی مصرف نور توسط لوبیا می باشد).

شدت نور رسیده به بالای سایه انداز بیشتر از نیاز گیاه برای رسیدن به شرایط اشباع نوری است و هر گونه افزایش تشعشع در بالای سایه انداز باعث بهبود توان فتوستتزی در این بخش از سایه انداز نمی شود (۲۹). کاهش تشعشع رسیده به سایه انداز ممکن است باعث افزایش کارایی مصرف نور در برگ های واقع در پایین گیاه شود، که برای گیاه لوبیا در این آزمایش صادق بود.

بیشتری مصرف می شود. نصیری محلاتی و همکاران (۲۷) بیان کردند که در کشت های مخلوطی که گونه های همراه دوره رشد خود را به صورت همزمان تکمیل می کنند، غالبیت یک گونه باعث افزایش رقابت نوری شده و این امر موجب خواهد شد تا کارایی مصرف نور گونه ای که در شرایط محدودیت نوری قرار دارد افزایش یابد، که شرایط برای لوبیا به این صورت بود. همچنین، در بسیاری از گیاهان زراعی، نیمی از

نتیجه گیری

بقولات در کشت مخلوط می‌تواند کارایی مصرف نور را در گیاه دیگر کشت مخلوط بالا ببرد. نتایج این آزمایش به خوبی تأثیر مثبت کشت مخلوط ذرت-لوبیا را در بهبود جذب تشعشع و در نتیجه کارایی مصرف نور در هر دو گیاه نشان داد. در بین تیمارهای مختلف کشت مخلوط نیز کشت مخلوط افزایشی ۶۰٪ لوبیا با ذرت به‌عنوان مناسب‌ترین الگوی کشت افزایشی، با توجه به بهبود کارایی مصرف نور، در نظر گرفته شد.

به‌طور کلی، برتری سیستم کشت مخلوط نسبت به سیستم تک‌کشتی به دلیل استفاده بهینه از منابع موجود می‌باشد. تفاوت اجزای مخلوط در استفاده از منابع موجب بالا رفتن کارایی استفاده از منابع می‌گردد (۲۵). بهبود کارایی مصرف نیتروژن (۱۸)، آب (۲۷ و ۳۲) و نور (۱۱ و ۱۲) در سیستم کشت مخلوط گزارش شده است. یکی از مهم‌ترین دلایل بالا رفتن بهره‌وری در کشت مخلوط را می‌توان برهمکنش مثبت بین گیاهان دانست (۶). به‌عنوان مثال، فراهمی نیتروژن توسط

منابع مورد استفاده

1. Abraham, C. T. and S. P. Singh. 1984. Weed management in sorghum- legume intercropping system. *Journal of Agriculture Science* 103:356-360.
2. Adeniyi, O. N., S. R. Akande, M. O. Balogun and J. O. Saka. 2007. Evaluation of crop yield of African yam bean, maize and kenaf under intercropping systems. *American-Eurasian Journal of Agricultural and Environment Science* 2(1): 99-102.
3. Alizadeh, Y., A. Koocheki and M. Nassiri Mahallati. 2010. Evaluation of radiation use efficiency of intercropping of bean (*Phaseolus vulgaris* L.) and herb sweet basil (*Ocimum basilicum* L.). *Journal of Agroecology* 1: 94-104. (In Farsi).
4. Altieri, M. A. and M. Liebman. 1986. Insect, weed and plant disease management in multiple cropping systems. PP. 182-218. In: Francis, C. A. (Ed.), *Multiple Cropping Systems*, MacMillan Pub., New York.
5. Acreche, M. M. and G. A. Slafer. 2009. Grain weight, radiation interception and use efficiency as affected by sink-strength in Mediterranean wheats released from 1940 to 2005. *Field Crops Research* 110: 98-105.
6. Awal, M. A., H. Koshi and T. Ikeda. 2006. Radiation interception and use by maize/peanut intercrop canopy. *Agricultural and Forest Meteorology* 139: 74-83.
7. Black, C. and C. Ong. 2000. Utilization of light and water in tropical agriculture. *Agricultural and Forest Meteorology* 104: 25-37.
8. Carruthers, K., B. Prithiviraj, Q. Fe, D. Cloutier, R. C. Martin and D. L. Smith. 2000. Intercropping corn with soybean, lupin and forages: Yield component responses. *European Journal of Agronomy* 12: 103-115.
9. Carruthers, K., Q. Fe, D. Cloutier and D. L. Smith. 1992. Intercropping corn with soybean, lupin and forages: Weed control by intercrops combined with inter row cultivation. *European Journal of Agronomy* 8: 225-238.
10. Clark, E. A. and C. A. Francis. 1985. Transgressive yielding in time and space. *Field Crops Research* 11: 37-53.
11. Connolly, J., H. C. Goma and K. Rahim. 2001. The information content of indicators in intercropping research. *Agriculture, Ecosystems and Environment* 87: 191-207.
12. Fukai, S. and B. R. Trenbath. 1993. Processes determining intercrop productivity and yields of component crops. *Field Crops Research* 34: 247-271.
13. Gao, Y., A. W. Duan, J. S. Sun, F. S. Li, Z. G. Liu, H. Liu and Z. D. Liu. 2009. Crop coefficient and water-use efficiency of winter wheat/spring maize strip intercropping. *Field Crops Research* 111: 65-73.
14. Goudriaan, J. and H. H. Van Laar. 1993. *Modeling Potential Crop Growth Processes*. Kluwer Academic Press.
15. Hauggaard-Nielsen, H., M. K. Andersen, B. Jornggaard and E. S. Jensen. 2006. Density and relative frequency effects on competitive interactions and resource use in pea-barley intercrops. *Field Crops Research* 95: 256-267.
16. Hibberd, J. M., J. E. Sheehy and A. Langdale. 2008. Using C4 photosynthesis to increase the yield of rice-rationale and feasibility. *Current Opinion in Plant Biology* 11: 228-231.
17. Hosseiniapanahi, F., A. Koocheki, M. Nassiri Mahallati and R. Ghorbani. 2010. Evaluation of radiation absorption and use efficiency in potato/corn intercropping. *Journal of Agroecology* 2: 50-60. (In Farsi).
18. Keating, B. A. and P. S. Carberry. 1993. Resource capture and use in intercropping: Solar radiation. *Field Crops Research* 34: 273-301.

19. Kiniry, J., C. Jones, J. O'Toole, R. Blanchet, M. Cabelguenne and D. Spanel. 1989. Radiation use efficiency in biomass accumulation prior to grain filling for five crop species. *Field Crops Research* 20: 51-64.
20. Koocheki, A., M. Nassiri Mahallati, F. Mondani, H. Feizi and S. Amirmoradi. 2009. Evaluation of radiation interception and use by maize and bean intercropping canopy. *Journal of Agroecology* 1: 13-23. (In Farsi).
21. Manna, M. C. and M. V. Singh. 2001. Long- term effects of intercropping and bio-litter recycling on soil biological activity and fertility status of subtropical soils. *Bioresource Technology* 76: 143-150.
22. Mazaheri, D. 1993. Intercropping. Tehran University Press, Tehran. (In Farsi).
23. Mitchell, P. L., J. E. Sheehy and F. I. Woodward. 1998. Potential yields and the efficiency of radiation use in rice. IRRI Discussion Paper Series No. 32, International Rice Research Institute, Manila, Philippines.
24. Momeni, S. 2008. Assessing effect of different planting patterns of bean-maize intercropping on growth traits and yield in duple cropping. MSc. Thesis, Ferdowsi University of Mashhad, Iran. (In Farsi).
25. Morris, R. A. and D. P. Carrity. 1993. Resource capture and utilization in intercropping: Water. *Field Crops Research* 34: 303-317.
26. Nachigera, G. M., J. F. Led and X. Drye. 2010. Shoot and root competition in potato/maize intercropping: Effects on growth and yield. *Environmental and Experimental Botany* 22: 118-129.
27. Nassiri Mahallati, M., A. Koocheki and M. Jahan. 2011. Radiation absorption and use efficiency in relay intercropping and double cropping of winter wheat and maize. *Iranian Journal of Field Crops Research* 8: 878-890. (In Farsi).
28. Nassiri Mahallati, M., A. Koocheki, P. Rezvani Moghaddam and A. Beheshti. 2001. Agroecology. Ferdowsi University of Mashhad Press., Mashhad, Iran (In Farsi).
29. Pessaraki, M. 2005. Handbook of Photosynthesis. Taylor and Francis Pub., USA.
30. Rajulee, M. N., R. Montandon and J. E. Slosser. 1997. Relay intercropping to enhance abundance of insect predators of cotton aphid (*Aphis gossypii* Glover) in Texas cotton. *International Journal of Pest Management* 43: 227-232.
31. Rangasamy, A., V. V. Krishnamurthi, B. Rajkannan, M. R. Iruthagaraj and M. Ajyaswamy. 1988. Intercropping of rows of green gram in cotton. *Seed and Farmers* 14: 20-23.
32. Sage, R. F. and R. K. Monson. 1999. C₄ Plant Biology. Academic Press., USA.
33. Tsubo, M., S. Walker and E. Mukhala. 2001. Comparisons of radiation use efficiency of mono-/inter-cropping systems with different row orientations. *Field Crops Research* 71: 17-29.
34. Tsubo, M., S. Walker and H.O. Ogindo. 2005. A simulation model of cereal- legume intercropping systems for semi-arid regions. I. Model development. *Field Crops Research* 93: 10-22.
35. Van der Meer, J. 1989. The Ecology of Intercropping. Cambridge University Press, New York, 237 p.
36. Walker, S. and H. O. Ogindo. 2003. The water budget of rainfed maize and bean intercrop. *Physics and Chemistry of the Earth* 28: 919-926.
37. Willey, R. W. 1990. Resource use in intercropping systems. *Agricultural Water Management* 17: 215-231.